

Qorqudsünasıq: axtarışlar, aşkarlamalar

Seyran ƏLİYEV

P.MİRABİL: “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA EPOSLARINDA İŞLƏNMİŞ ÜMUMİ MOTİVLƏR

Qərb-Şərq əlaqələrinin öyrənilməsi mədəniyyətlərin qarşılıqlı bağlılığını və ümumən bəşər mədəniyyətinin ortaq əsaslarını müəyyənləşdirmək baxımından mühüm rol oynayır. N.İ.Konrad,¹ V.M.Jirmunski,² Q.N.Potanin,³ A.N.Veselovski,⁴ Ə.Şmide,⁵ F.Əlimirzəyeva,⁶ C.Nağıyev,⁷ Ə.Hüseynzadə,⁸ S.Mandi,⁹ C.Lyuis,¹⁰ P.Mirabil,¹¹ V.S.Volker¹² və onlarca başqa araşdırıcılar tərəfindən təsdiq edilmiş Şərq-Qərb ədəbi, fəlsəfi, mədəni əlaqələr sistemi bu gün də elm üçün öz aktuallığını saxlayır. Dünyanı dolaşan motiv və süjetlər Qərbdən-Şərqə və Şərqdən-Qərbə keçən obrazların, mövzuların və başqa semantik-struktur elementlərin dastan materialı əsasında öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Dədə Qorqud Kitabı”, “Manas”, “Alpamiş”, “Koroğlu” kimi türk eposlarının Qərb folkloruna, dastan və nağıllarına tə’siri xüsusi maraq sahəsidir.

Əsas məsələnin aydın qavranması üçün biz haşiyəni lazım bildik.

Mə’lumdur ki, IV-VII əsrlər arasındakı müddət Avropanın tarixinə xalqların məskunlaşması dövrü kimi daxil olmuşdur. Dörd əsrlik bu dövr antik sivilizasiyanın məhvi və yeni bir quruluşun, feodalizmin yaranması ilə nəticələndi.

Müxtəlif amillər, o cümlədən kəskin şəkildə pisləşən iqlim şəraiti, müxtəlif etnosları Şimaldan və Şərqdən Avropaya köçməyə məcbur etdi. İmmiqrasiyanın əsas səbəblərindən biri də xarici amillərlə, bir köçəri tayfanın digəri üzərinə hücumu, Roma imperiyasının zəifləməsi və sərhədlərini qorumaq gücündə olmaması ilə bağlı idi.

IV-V əsrlərdə baş verən “Böyük köç”ə əsasən türk və alman tayfaları daxil idi.

IV əsrin ortalarında birləşmiş qot tayfaları aramsız və ağır döyüşlərdən sonra əvvəl Dunay çayından Dneprə və sonra Dneprdən Dona

qədər böyük bir ərazini ələ keçirdilər.

375-ci ildə türk tayfaları olan hunlar bu ittifaqı darmadağın etdilər. Uzunmüddətli müharibələrin nəticəsində Atillanın başçılıq etdiyi Hun ordusu 436-cı ildə Bruqund Krallığının mövcudluğuna son qoyaraq böyük bir ərazidə öz imperiyasını yaratdı. Bu zaman baş vermiş hadisələr “Nibelunq haqqında nəğmələr” eposunun əsas süjetinə çevrildi.¹³

V əsrin əvvəllərindən e'tibarən Britaniya uğrunda müharibələr başlayır və əsrin 40-cı illərində sakslar Roma imperatorluğuna itaət etməkdən boyun qaçırır, öz müstəqilliyini e'lan edir və Avropadan gələn digər alman tayfaları ilə mübarizə apararaq qazandıqları istiqlalı qorumağa çalışırlar. Bütün bu hadisələrin fonunda Kral Artur haqqında əfsanələr yaranır.¹⁴

VI əsrdə parçalanmış Roma imperiyasının Şərqi əraziləri alman tayfaları ilə Avrasiyanın çöllərindən gəlmiş türkdilli avar tayfaları arasında döyüş meydanına çevrilir. Nəticədə avarlar qalib gəlir və əsrin 60-cı illərində Orta Dunay hövzəsində özlərinin qüdrətli dövlətini - Avar xaqanlığını yaradırlar. Bu xaqanlığı öz varlıqları üçün başlıca təhlükə hesab edən Frank dövləti Cənubi slavyanlarla ittifaqa girərək 796-cı ildə baş vermiş döyüşlərdə Avarların mərkəzi qalalarını ələ keçirdilər və nəticədə qüdrətli Avar xaqanlığının mövcudluğuna son qoydular.¹⁵

Yuxarıda nəzər saldıığımız və müxtəlif qaynaqlara söykənən digər tarixi faktlar göstərir ki, türk və alman tayfaları eyni zaman və məkan daxilində gah bir-birləri ilə müharibələr aparmış, gah da ümumi düşməne, Roma imperiyasına qarşı aparılan döyüşlərdə müttəfiq olmuşlar. Faktlar onu da göstərir ki, türk tayfaları Avropaya gələndə qədər, artıq formalaşmış müharibə aparmaq mədəniyyətinə malik olmuşlar. Deməli, belə yetkin mədəniyyətə malik olan xalq avropalıların dedikləri kimi “vəhşi köçəri tayfalar” deyil, digər sahələrdə də mədəni baxımdan formalaşmış bir xalq olmalı idilər.

Aparılan amansız müharibələrdə qazandıqları zəfərlər həmin dövrlərdən əvvəl və sonra onların qələbələrini tərənnüm edən və real kökləri olan nağılların, əfsanələrin, o cümlədən “Dədə Qorqud” dastanlarının əsas mövzusunə çevrilmişdir.

Beləliklə, türklər Avropada yalnız müharibələr keçirməyib və avropalılara vuruşmaq mədəniyyətini öyrətməyiblər, həm də “Nibelunq haqqında nəğmələr” və digər eposların qidalandığı Atilla haqqında qoşduqları dastanları, nağılları gətiriblər və avropalılara dastan qoşmaq

mədəniyyəti öyrədiblər.

Dünya ədəbiyyatı xəzinəsində elə nadir sənət inciləri var ki, yalnız bu əsərləri yaradan xalqın deyil, bütün bəşəriyyətin mə'nəvi sərvəti hesab olunur. Fərqli düşüncəyə, dünyagörüşünə, təfəkkür tərzinə malik olan və müxtəlif xalqları təmsil edən insanlar bu əsərləri eyni dərəcədə özününkü hesab edir. Tərənnüm etdikləri ümumbəşəri ideyaları və malik olduqları qeyri-adi bədii gözəllikləri sayəsində bu əsərlər əsrlərin sınağından çıxmış və daim müxtəlif zaman və məkan daxilində sənət bilicilərinin, tədqiqatçıların və adi insanların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Xalqımızın şəxsiyyət kitabı olan "Dədə Qorqud" dastanları belə sənət nümunələri arasında ön yerlərdən birini tutur.

"...Əlbəttə, bu abidə təkcə Azərbaycanın deyil, heç geniş mə'nada türk dünyasının da deyil, bütün dünyanın ən dəyərli abidələrindən biridir".¹⁶

Dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə edilmiş "Dədə Qorqud" dastanları bu xalqların bilim adamlarını-tarixçiləri, ədəbiyyatçıları, sənət adamlarını, hüquqşünasları, bir sözlə, elmin müxtəlif sahələrində çalışan tədqiqatçıları həmişə özünə cəlb etmişdir.

1815-ci ildə alman şərqşünası H.F.Dits tərəfindən aşkar edilərək elm aləminə təqdim edilmiş "Dədə Qorqud kitabı" həmin vaxtdan Avropa şərqşünaslarının, eləcə də ingilisdilli şərqşünas alimlərin ən çox öyrəndikləri sənət əsərlərindən biri olmuşdur.

1956-cı ildə C.S.Mundi özünün "Polifem və Təpəgöz" adlı məqaləsi ilə "Dədə Qorqud kitabı" dastanları haqqında ilk dəfə ingilisdilli oxuculara və tədqiqatçılara mə'lumat verir. "Dədə Qorqud" dastanlarına olan və gün-gündən artan marağı, tələbatı nəzərə alaraq F.Sümər, A.Uysak və V.Volker 1972-ci ildə əsəri ilk dəfə tam şəkildə ingilis dilinə tərcümə etmişlər.

Dastanların ingilis dilindəki üçüncü tərcüməsi P.Mirabile məxsusdur. Bə'zi nöqsanlarına baxmayaraq, bu tərcümə "Dastanlar"ın ingilisdilli oxucular arasında tanınmasında əvəzsiz rol oynadı. Məhz bu tərcümədən sonra "Dədə Qorqud" dastanları qısa bir müddətdə daha iki dəfə ingilis dilinə tərcümə edildi. Türk və ərəb dillərini dərinləndirən, uzun müddət Yaxın Şərqdə yaşadığı üçün bu xalqların adət-ənənələrinə və tarixinə yaxşı bələd olan türk dilləri doktoru G.Lyuis 1974-cü ildə dastanları ikinci dəfə, həm də çox böyük uğurla ingilis dilinə tərcümə etmişdir.

Hər üç tərcümənin müəllifləri çap etdikləri kitablara yazdıqları ön sözə “Dədə Qorqud kitabı”, dastanların yaranma tarixi və yeri, onların dünya mədəniyyətindəki mövqeyi haqqında oxuculara qiymətli məlumatlar verirlər. Fikrimizcə, bu tərcümələr və dastanlar haqqında müəlliflərin fikirləri və ümumilikdə dünya qorqudsünaslığı üçün çox qiymətli töhfədir. Ədəbi-elmi təcrübə təsdiq edir ki, böyük sənət əsərləri digər mədəniyyətlərlə müqayisədə, onların nəzər nöqtəsində, bütün qatları ilə açılır və dərk olunur. “Dədə Qorqud kitabı”nın dünya xalqlarının dillərinə tərcüməsi və qiymətləndirilməsi təcrübəsi sübut edir ki, bu abidənin başqa mədəni ölkələrdə dəyərləndirilməsinin tədqiqi xüsusi elmi məzmun kəsb edir.¹⁷

Biz əvvəllər üç tərcümə haqqında müxtəlif mətbuat orqanlarında müəyyən imkan daxilində məlumat verdiyimizdən burada onların tərcümə uğurları və nöqsanları haqqında danışmaq fikrində deyilik. Məqsədimiz oxucuların diqqətini dünya qorqudsünaslığında bə’zi mübahisələrə səbəb olan bir məsələyə, “Dədə Qorqud” və orta əsr Avropa, eləcə də dünya eposlarındakı oxşar cizgilər haqqında Mirabilin fərqli münasibətinə yönəltməkdir.

Mə’lumdur ki, dünyada, xüsusilə qərb folklorşünasları arasında “Dədə Qorqud” dastanlarındakı bə’zi motivlərin mənşə və mənəbəyi ilə bağlı müəyyən fikir ayrılıqları mövcuddur.

Bu məsələ haqqında yazan birinci qrup tədqiqatçılar belə iddia edirlər ki, “Dədə Qorqud” dastanlarındakı bə’zi motivlər başqa mənbələrdən, o cümlədən yunan mifologiyasından götürülmüşdür. Bu fikri dəstəkləyənlərdən Mandi, adını çəkdiyimiz məqaləsində ifrata vararaq dastanın obrazlarından Təpəgözün Homerin “Odiseya”sındakı Politemin oxşarı olduğunu, daha doğrusu, bu surətin Homerdən köçürüldüyünü iddia edir. Bu fikri müəyyən dərəcədə Lyuis də dəstəkləyir.

Mandiyə əsaslanıb Təpəgözü yunan sözü “Sarandapekhos”un axırıncı üç hecasının təhrif olunmuş şəkli adlandıran Lyuis də məntiqsizliyə yol verir. “Sarandapekhos” ingilis dilinə “nəhəng” və “40 lokat” (1 lokat-45 sm.) kimi tərcümə olunur.

Bu sözün birinci hissəsi “Saranda” yunan dilində qırx deməkdir. Sözün ikinci hissəsi “pekhos”un türk mənşəli “göz” sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bundan başqa, Təpəgözün yunan dilində “Kiklopa” olduğunu nəzərə alsaq, meydana belə bir sual çıxır: əgər “Dədə Qorqud Kitabı”nın müəllifi “Təpəgöz” mifini yunanlardan alıbsa, onda nə üçün

birbaşa “Kiklopas” adını almayıb, dolayısı yolla Mandinin və onun fikrinə şərik çıxan Lyuisin dediyi kimi “Sarandapekhos”un axıncı üç hecasını təhrif edərək öz qəhrəmanına ad verib.

İkinci qrup tədqiqatçıların fikrincə, “Dədə Qorqud” və Homer hekayələrindəki müştərək elementlər eyni bir mənbədən götürülüb. Bu fikri dəstəkləyənlər arasında dastanın ilk tədqiqatçılarından biri Qrimi göstərmək olar.

Üçüncü qrup tədqiqatçıların fikrincə, bu “şərikli” motivlərin vətəni Şərqdır. Bu fikrin tərəfdarlarından olan Smit Tompson və Conas Beyliz tərəfindən yazılmış “Hindistan nağıllarının motiv və növ göstəricisi” adlı əsərində, Artur Veylinin ingilis dilinə tərcümə etdiyi “Monqolların gizli tarixi” kitabında və eləcə də digər kitablarda Şərqdə, xüsusilə Qafqazda Təpəgöz və onun oxşarı olan digər nəhənglər haqqında çoxlu nağılların mövcudluğu qeyd edilir. Şərq və Orta əsr Avropa dastanlarının tədqiqatçılarından biri, görkəmli rus folklorşünası Potanil də bu fikri dəstəkləyir və Şərq motivlərinin, eləcə də qeyri-adi məxluqlardan bəhs edən motivlərin orta əsr Avropa eposlarına göstərdiyi təsir haqqında yazır: “... Past, Parist, Ramsteter, Raypa, Leon, Höte və digər fransız, italyan, alman alimləri belə bir nəticəyə gəlirlər ki, Karl haqqında eposlar orijinal fransız eposları deyil, onlar alman tayfaları franklar tərəfindən Fransaya gətirilib. Bu alman eposları buradan İtaliya və İspaniyaya yayılıb. Beləliklə, “vəhşi” franklar öz rəvayətlərini daha mədəni qollara necə veriblərsə, hunlar da öz əfsanələrini qotlara və onların vasitəsi ilə almanlara eləcə veriblər. “Roland haqqında nəğmələr” hun hökmdarı Atilla və onun iqamətgahı eposun mərkəzində durur. Daha dərin tədqiqatlar göstərə bilər ki, alman eposuna hun təsiri yalnız kralların adlarında yox, həm də süjetin özündə də əksini tapıb. Atilla haqqındakı bir süjetin Qərbi Avropa dastanlarında işlənməsini D.Ankonaddan sonra A.N.Veselovski də göstərmişdir.¹⁸

Yuxarıdakı müxtəlif və ziddiyətli fikirlər haqqında dərin bilgilərə malik olan P.Mirabilin bu məsələyə münasibəti və yanaşma tərzini başqalarından fərqli və olduqca orijinaldır.

“Dədə Qorqud kitabı”nı dünya şöhrətli “Roland haqqında nəğmələr” (XI əsr frank eposu), “Nibelunq” (XIII əsr alman eposu), “Beovulf” (VII-VIII əsr ingilis eposu) və “Sid” (XII əsr ispan eposu) kimi müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə yaranmış Avropa mənşəli orta əsr qəhrəmanlıq dastanları ilə müqayisə edən P.Mirabil belə bir nəticəyə gəlir

ki, bu dastanlar arasında forma və məzmun oxşarlığı var. Dastanlar arasındakı oxşarlığın başlıca səbəbini onları yaradan xalqların yaşadıkları oxşar həyat tərzində axtaran müəllif yazır ki, şimali alman tayfaları da oğuzlar kimi bu və ya digər səbəbdən yaşadıkları yerləri tərk etmək məcburiyyətində qalmış və Avropanın cənubuna köçmüşlər. Bu zaman onlar fərqli dünyagörüşünə malik tayfalarla-xristianlarla qarşılaşır, onlarla müharibə edir, ittifaqa girir, oturaq həyat keçirir və xristianlığı qəbul edirlər.

Müxtəlif coğrafi məkanda yaşamalarına baxmayaraq, malik olduqları eyni həyat təzi oğuzlarda və alman tayfalarında oxşar adət-ənənə, oxşar fikir və düşüncə təzi yaradır və nəticədə bütün bunlar öz əksini onların yaratdığı epik qəhrəmanlıq dastanlarında tapır.

Köçəri həyat tərzinin bu həyatı yaşayan xalqların adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına çox böyük təsir göstərdiyini vurğulayan P.Mirabil yazır: “Bütün orta əsr epik ədəbiyyatı bu yerdəyişmədən doğulmuşdur. “Dədə Qorqud kitabı“ da, “Roland haqqında nəğmələr”, “Beovulf”, “Sid” və “Nibelunq” kimi müharibə qürurunun, ov nidalarının, qılınc döyüşlərinin, qalxanların cingiltisinin, şahinlərin qanad çalmasının, pivə və şərab badələrinin toqquşmasının, yaralıların və ölənlərin iniltisinin, qələbə və qarət hayqırtısının məhsuludur”.¹⁹

Mirabilə görə, həm “Dədə Qorqud” dastanları, həm də yuxarıda adları çəkilən dastanlar iki həyat tərzinin-köçəri və oturaq həyatın və iki mədəniyyətin - şifahi və yazılı mədəniyyətin izlərini özlərində təcəssüm etdirir.

Tədqiqatçı bu dastanlardakı ümumi oxşarlığı həm də onlardakı oxşar motivlərlə əlaqələndirir. Mirabilə görə, motivlər xalq dastanlarının yaranmasında çox böyük rol oynayır. Belə ki, motivlər, ilk növbədə dastan qoşanlara əsas mövzunu yerləşdirməyə imkan verir. Məhz motivlərin köməyi sayəsində dastan qoşan öz iste'dadını nümayiş etdirir. Motivlər dastanların skletini təşkil edir. Müəllif motivləri möhkəm və dəyişməz hesab edir. Buna görə də onlar çox az dəyişir və yalnız dastan qoşanın məharətindən asılı olaraq motivlərin azacıq fərqlənən variantları yarana bilər.

Motivlər həm də tarixi hadisələri tərtib etməyə xidmət göstərir. Onlar nəsillərdən nəsillərə ötürülərək yaddaşlara həkk olunmuş həqiqi döyüşlərin, müharibələrin və qurtuluş savaşılarının özəyidir. Motivlər onları yaradan xalqların qələbələrini həkk olunmuş heyrətamiz daşlara çevrilib. Faktlar müəllifin təsvirini əfsanəvi nağıllardan və miflərdən ayırır. Müəllif onları genişləndirir və ya istədiyi qədər məcazlardan istifadə

edə bilər, lakin motivlər dəyişməz; tarixi hadisələrin özləri qədər dəyişməz qalmalıdır. Bu, şifahi ədəbiyyatın xüsusiyyətidir. Druid fəlsəfəsinə bənzəyir: “Söz daş üzərinə yazıldığı kimi yaddaşlara həkk olunur”.²⁰

Mirabil “Dədə Qorqud” və orta əsr Avropa dastanlarında bir sıra ortaq motivlərin mövcud olduğunu göstərir. Müəllif dastanlardakı ümumi oxşarlığı sübut etmək üçün onlardakı əsas motivləri və bu motivlərin ifadə tərzini ayrı-ayrılıqda müqayisə edir.

O, feodalizmi dastanlardakı oxşar motivlərin ən əsası hesab edir və belə bir qənaətə gəlir ki, eyni bazis oxşar üstqurumlar yaradır: “Biz görürük ki, oğuzlar və şimali alman tayfaları eyni dünyagörüşünü bölüşürlər. Müsəlman və xristian dünyası ilə toqquşma, oturaq həyat onların yaşayış tərzinə, ədəbiyyatına təsir edən eyni ictimai və psixoloji amilləri yaradır. Bu oxşar şərtlər “ümumi” bir dil - dastan dilini yaradır. Bu dil qeyri-adi dərəcədə poetikdir, çünki ondakı məcazlarnın, mübaligənin, metaforanın, bənzətmənin, alliterasiyanın, təkririn, təxsislərin sehrkar dünyası bizim qarşımızda fantastik bir aləm açır”.

Mirabil feodalizmi bu dastanların ictimai çərçivəsi hesab edir. Bu cəmiyyətdə yaşayan müxtəlif təbəqələr bir-biri ilə möhkəm bağlarla bağlıdırlar. Cəngavərlər gah öz xanları, kralları uğrunda vuruşaraq həlak olur (“Dədə Qorqud”da Beyrək, “Roland haqqında nəğmələr”də Roland), gah da ona qarşı çıxırlar (“Dədə Qorqud”da Aruz, “Sid”də Sidin kürəkənləri). Bu cəmiyyət müharibələr üzərində dayanan bir quruluşdur.

Adları çəkilən dastanların əsas səhifələri bu müharibələrdən söz açır. İstənilən yersiz bir söz və ya yanlış bir hərəkət müharibəyə səbəb olur. Bu müharibələr də, öz növbəsində, dastanların əsas mövzuna çevrilir.

Mə'lumdur ki, dastanlardakı bir motiv digərlərinin yaranmasına xidmət edir və bu da dastanların həm forma, həm də məzmunca formalaşmasında böyük rol oynayır. Mirabilə görə, bu dastanları birləşdirən əsas motivlərdən biri də qisas motividir. Oğullar öz atalarının, atalar oğullarının qisasını alırlar. Qardaş qardaşının, kral, xan öz cəngavərinin düşməni öldürməklə onların qisasını alırlar.

Qazan xəyanətin qurbanı olan igid Beyrəyin qisasını dayısı Aruzu öldürməklə alır (“Dədə Qorqud”). Roland xaincəsinə öldürülür, lakin sonradan onun qisası alınır. Beovulf əjdaha ilə vuruşarkən onu tərk etmiş cəngavərləri ailələri ilə birlikdə sürgün edir. Sid qızlarını incidən, onlara

toxunan və təhqir edən kürekənlərini ölümə məhkum edir.²¹

Mirabilə görə, dastanlarda təsvir olunan qisasalma motivi ilk baxışdan şərəf məsələsi hesab edilirsə, əslində o, ictimai mahiyyət kəsb edir. Belə ki, qisasalma aşağı səviyyədə olsa da, ictimai qayda-qanunu qoruyub saxlamaq məqsədini güdür.

Müəllif diqqəti yalnız motivlərdəki oxşarlığa deyil, eləcə də bu motivlərin ayrılmaz hissəsi olan orta əsr üçün xarakterik əşyaların bədii təsvirindəki oxşarlığa və onlara müxtəlif xalqların oxşar münasibətlərinə yönəldir. Bu əşyalar içərisində qılınc xüsusilə diqqəti cəlb edir... Dastanlarda qılınc adi silahdan çox cəngavərin yoldaşı, bədənin ayrılmaz bir üzvü, onun mövcudluğunun, təhlükəsizliyinin, qələbəsinin rəmzi və hakimiyyətinin həddi kimi təsvir olunur. Qılınc hörmətlə yanaşılır, ona “Zülfıqar” (Peyğəmbərin Əliyə verdiyi qılınc, “Dədə Qorqud”), “Durendal” (Karlın Rolanda verdiyi qılınc), “Roland haqqında nəğmələr” “Joyeuse və ya Joyeus” (Çarleməndin qılıncı) kimi adlar verilir, daş-qaşla bəzədilir.

Dastanlarda geniş yer verilən və əsas mövzunun inkişaf etdirilməsinə xidmət edən motivlər içərisində ziyafət və yas motivləri xüsusi yer tutur.

Öz əziz və yaxınlarına yas tutan qəhrəmanların göz yaşları tökməsi, şivən qoparması, saç yolma, üz cırma fəaliyyətləri ilə teatraşdırılaraq təsirli səhnələr yaradılır. Bu səhnələrin təsviri zamanı istifadə olunan bədii vasitələr və səhnələrin özü oxşar bir şəkildə ifadə olunur. “Dədə Qorqud”da tez-tez işlənən “Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu, “fəryad, fəğan elədi, ağladı”, “güz alması kimi al yanağımı çəkdi cırdı”, “qarğı kimi qara saçın yoldu”, “acı dırnaq ağ üzünü aldı cırdı “ kimi ifadələr digər dastanlarda da eyni şəkildə təkrarlanır.

Rolandın nişanlısı Aude onun ölüm xəbərini aldıqda “üzünü yırtıb cırır” (esgratine), “gözlərindən yaş gəlir” (ploret des oilz). “Gözlərindən qanlı yaş axar” (Llora de los oyos) ifadəsinin və yuxarıdakı digər ifadələrin “Sid”də tez-tez işləndiyini qeyd edən Mirabil dastan qoşanların “texniki bir alət” kimi istifadə etdikləri bu ifadələrin etnik bir xüsusiyyət olduğunu vurğulayır.

Bütün başqa motivlər kimi, ziyafət motivi də müəyyən bir cəmiyyətin malik olduğu etnik dəyərləri güzgü kimi özündə əks etdirir.

Mirabil dastanlarda təsvir olunan ziyafətləri sevinc və kədər arasında bir körpü hesab edir. O, “Dədə Qorqud”dakı səkkiz ziyafətdən yeddisinin şənlik məqsədi ilə toplandığını və yalnız sonuncunun İç və Dış Oğuzun parçalanmasına, Oğuzun faciəsinə həsr olunduğunu qeyd edir. Bununla

belə, ziyafətlər, digər motivlər kimi dastanlarda süjet xəttinin inkişafına xidmət edir.

“Dədə Qorqud”un dördüncü boyunda təsvir olunan ziyafətdə Qazan xan oğlunu acılayır, oğlunun cavabı ova və sonrakı digər hadisələrə aparıb çıxarır.

Eləcə də onuncu boydakı qonaqlıq zamanı sərxoş olan Səgrək öz qardaşının əsirlikdə olduğunu öyrənir və onu azad etməyə yollanır.

“Beovulf”da da ziyafətlər şənlik və kədər in ümumi nəticəsi kimi təsvir olunur.

Beovulf yerli əhalini Qrendaldan qorumağa gəlir və bu zaman onun gəlişi şərəfinə qonaqlıq təşkil edilir. Lakin qonaqlıq faciə ilə bitir. Oraya gələn Qrendal amansızlıqla əsgərləri qırır.

Mirabil eyni hadisənin “Sid”də də baş verdiyini yazır. Sid ərə verdiyi qızlarını qonaq çağırır. Şənlik məclisində mə’lum olur ki, kürəkənləri ona xəyanət edir və qızlarına işgəncə verirlər. Ona görə də Sid qonaqlıq zamanı kürəkənlərinin e’damına fərman verir. “Nibelunq”da əsas hadisələr qonaqlıq zamanı baş verir. Siqfird ov zamanı qətlə yetirilir. Təşkil edilmiş qonaqlıq zamanı eposun qəhrəmanlarının hamısı öldürülür.

Dastanlarda təsvir olunan digər bir ortaq motiv mələklə bağlıdır. Onlar, demək olar ki, bütün dastanlarda eyni vəzifəni yerinə yetirirlər. Daha doğrusu, dastan qəhrəmanları ilə Allah arasında vasitəçi rolu oynayırlar. Mirabilə görə, “Dədə Qorqud kitabı”nda Əzrailin fəaliyyəti dini mahiyyət daşıyır. O, Dəli Domrulla Allah arasında əlaqə yaradır. Allahın əmrlərini ona çatdırır və beləliklə, üçbucaqlı bir iyerarxiya yaradır: Dəli-Mələk-Allah.

“Roland haqqında nəğmə”sində bu vəzifəni Cəbrayıl yerinə yetirir. Mirabilə görə, Cəbrayıl texniki bir vasitədir. O, Rolandın ölümü haqqında xəbər gətirir və sonra da onun canını alır. “Sid”də Cəbrayıl Sidin yuxusuna girir və onu gözləyən uğurlar haqqında ona xəbər verir və onu bu işləri yerinə yetirməyə çağırır.

“Dədə Qorqud” və digər adları çəkilən dastanlarda tez-tez xatırlanan motivlərdən biri də “əjdaha” motividir. Şərq xalqının, eləcə də türkdilli xalqların ağız ədəbiyyatında çox geniş yayılmış bu motivə münasibət müxtəlifdir. Mirabilə görə, əjdaha türklərin ruhi dünyasında böyük rol oynamışdır. Türk ədəbiyyatında və incəsənətində əsasən müsbət bir element kimi işlənən əjdahaya hörmətlə yanaşıldığını xatırladan müəllif türkdilli xalqların toxuduğu xalçaların üzərində əjdaha rəsmi

işlənməsinin də bu hörmətdən irəli gəldiyini vurğulayır.

Mirabilə görə, “Dədə Qorqud”dakı əjdaha adı bir rəmz deyil. O, şəxsi təcəssüm etdirməyə xidmət edir.

Məhz bu səbəbdən “Dədə Qorqud” dastanlarında əjdaha yalnız bir motiv kimi deyil, həm də bədii vasitə kimi işlənir.

O, “Dədə Qorqud”un ayrı-ayrı boylarından gətirdüyü aşağıdakı misallarla fikrini əsaslandırır. “Belə deyincə igidlər əjdahası Xan Turalı yerindən qalxdı”, “İnsan oğlunun əjdahası arvadına qıya bilmədi”.

Potanin əjdaha motivinin şərqlə xalqlarının, xüsusilə türkdilli xalqların ağız ədəbiyyatında ən çox işlənən bir motiv olduğunu göstərir. O, bu motivin sonralar Avropa eposlarında ən çox işlənən bir motiv olduğunu yazır:

Kremhild öz əri Siqfridin qəhrəmanlığı ilə öyünərək deyir:

“A valorous husband is mine and doughty too.

When he the worm-like dragon by the mountain slew in its blood the slately knight him self then bathed” (stan 899).

(Mənim ərım cəsür, həm də şanlıdır.

Dağ yanında qurdabənzər əjdahanı öldürdü.

Sonra onun qanında çimdi).

Mirabilə görə, Nibelunqdakı əjdaha real bir qüvvədir. “Dədə Qorqud” qəhrəmanları isə yalnız əjdaha öldürənlər deyil, onların özləri də əjdahadır. Tədqiqatçı “Beovulf” və “Roland haqqında nəğmələr”dəki əjdahanı metaforik və alleqorik bir varlıq hesab edir.

“Dədə Qorqud” qəhrəmanları kimi Beovulf da qeyri-insani qüvvələrlə vuruşur. O, dəniz nəhəngi Qrendal ilə təkbətək döyüşə gedir, əvvəlcə Qrendalı, sonra onun qisasını almağa gələn anasını öldürür və sonda od püskürən əjdaha ilə döyüşdə aldığı yaradan ölür.

Mirabil “Dədə Qorqud”dakı şər qüvvələrlə “Beovulf”dakı mifik qüvvələr arasında fərq olduğunu qeyd edir.

Onun Təpəgözə olan münasibəti bu “mif” haqqında yazan bütün tədqiqatçılardan fərqlidir. O, hər şeydən əvvəl, Təpəgözün mifik və ya ictimai bir varlıq olmasını aydınlaşdırmağa can atır. Mə'lumdur ki, Təpəgözün anası pəri, atası isə oğuzların nümayəndəsidir. Qeyri-insani formaya və gücə malik olan Təpəgöz Avropa dastanlarındakı digər mifik qüvvələrdən onunla fərqlənir ki, onun damarlarında oğuz qanı axır və onu oğuz özü yaradıb və bəsləyib. Oğuz öz yaratdığına ehtiyacını ödəyə bilmir. Tələbatı ödənməyən Təpəgöz oğuz müxalif çıxır. Mirabilə görə, Təpəgözü bir Monstra (bədheybət varlığa) çevirən oğuzun özüdür.²²

Lakin o, bir şeyi unudur ki, Təpəgöz cəmiyyətdən mümkün olmayan şeylər tələb edir. O, onu əmizdirən qadınların əvvəlcə südünü, sonra isə qanını və canını alır. Qoyun-quzu ilə kifayətlənməyən Təpəgöz uşaqları və böyükləri yeməyə başlayır.

Bizim fikrimizcə, “Dədə Qorqud” müəllifi Təpəgözü təsadüfən yaratmayıb. Mə'lumdur ki, oğuz bəyləri kafirlər üzərində qələbə çaldıqda onlardan yalnız var-dövlət almayıblar. Oğuz bəyləri kafirlərin gözəl qızlarını da əsir götürüb və hətta onlarla evləniyələr. Biz belə düşünürük ki, dastandakı zorlanan pəri kafir qızlarının, ondan doğulan Təpəgöz isə Oğuz nifrət ruhunda tərbiyə olunan uşaqların ümumiləşdirilmiş obrazıdır.

Mirabil Təpəgözü dastan üçün zəruri, düşünülmüş bir motiv hesab edərek yazır: Və hətta siklon nağılı yunan və ərəb mənəblərindən “alınmış” olsaydı belə, onun alınması vaxtında edilmiş bir “seçim”dir. Dastan müəllifinin vaxtında etdiyi və ictimai ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən elə bir seçim ki, onun vasitəsi ilə Oğuz ozanı sanki təkrar-təkrar öz dinləyicilərinə onları gözləyən gələcək böhran haqqında xəbərdarlıq etmək istəyir.

“Dədə Qorqud kitabı” və Avropa dastanlarında işlənən maraqlı motivlərdən biri də yuxu motividir. Dastanların hamısında ondan eyni məqsəd üçün istifadə edilir.

Dastanların əsas qəhrəmanları baş verəcək hadisələri qabaqcadan yuxuda görürlər. Qazanın gördüyü yuxu qardaşı QaraGunə tərəfindən yozulur və mə'lum olur ki, Qazanı böyük bir faciə gözləyir.

Çarlemadne qorxunc əlamətlərlə dolu yuxu görür.

“Niberlunq”da Krimbildin yuxusu eposun bütün dramasını və faciəsini qabaqcadan göstərir. O, yuxuda öz şahininin iki qartal tərəfindən məhv edildiyini görür. Bu dəhşətli mənzərədən onun qəlbini “dünya boyda bir kədər” bürüyür. O, yozulmaq üçün yuxusunu anasına danışır.²³

Qazan da yuxusunda öz şahininin öldürüldüyünü görür, Krimbild də. Qəribə bənzəyişdir, ancaq, bizcə, təsadüfi bənzəyiş deyil. Azərbaycan folklorunda yuxu motivindən olduqca çox istifadə olunur. Məhəbbət dastanlarının əksəriyyətində dastan qəhrəmanları öz sevgililərini ilk dəfə yuxuda görürlər.

Potanin Avropa eposlarında bol-bol istifadə olunan yuxu motivinin şərq eposlarından alındığını yazır və fikrini əsaslandırmaq üçün onların müqayisəsini aparır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Dədə Qorqud kitabı” dastanlarının

dünyanın müxtəlif dillərinə edilmiş hər bir yeni tərcüməsi əlamətdar bir hadisə kimi qarşılanmışdır. Tərcümələr xalqımızın bu mə'nəvi sərvətini başqa xalqlar arasında təbliğ etməklə yanaşı, həm də onun bəşəriyyətin ümumi sərvətinə çevrilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Məhz bu tərcümələrin sayəsində dastanlar H.F.Dits, T.Neldeks, V.V.Bartold, E.Rossi, V.M.Jirmunski, A.Y.Yakubovski, S.Mandi, C.Lyuis və başqa nəhəng bilim adamlarının tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onların mizan-tərəzisinə qoyulmuş, öz səviyyəsinə uyğun dünya şöhrətli əsərlərlə müqayisə edilmiş, ona onu yaradan xalqın gözü ilə yox, bütöv bəşərin, insanlığın gözü ilə baxılmış və yalnız bundan sonra öz həqiqi qiymətini almışdır.

“Dədə Qorqud” dastanlarının digər görkəmli tədqiqatçıları kimi Mirabil də onu özünəməxsus bir tərzdə öyrənmiş, özündən əvvəlki müəlliflərin fikirlərini saf-çürük etmiş, onu dünya ədəbiyyatına və mədəniyyətinə daxil olmuş məşhur “Beovulf”, “Sid”, “Roland haqqında nəğmələr”, “Nibelunq” kimi eposlarla müqayisə edərək, dastanımızın qiymətini və yerini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. Tərtib etdiyi kitabın sonunda yazdığı qeydlər göstərir ki, Mirabil Şərq və Avropa eposları haqqında çox geniş biliyə malikdir.²⁴

Belə bir tədqiqatçının, haqqında çoxlu kitablar və elmi məqalələr yazılmış, iki əsrə yaxın bir müddətdə dünyanın azman şərqşünaslarının tədqiqat obyektinə olmuş “Dədə Qorqud” dastanlarını öyrənməsi bir daha göstərir ki, xalqımızın bu şah əsərinin həqiqi dəyəri hələ də tam şəkildə müəyyənləşdirilməyib. Bizim fikrimizcə, Mirabilin “Dastanlar” haqqındakı orijinal mühakimələri ilə hesablaşmaq gərəkdir.

Nəticə olaraq biz də görkəmli şərqşünasların fikirlərinə qoşuluruq ki, Oğuz qəhrəmanlıq eposları Qərb dastanlarına ciddi tə'sir göstərmişdir. Ümumən dastan yaratma türk xalqlarının bədii-estetik, mə'nəvi-tarixi istedadlarından biridir. Şərq-Qərb dastanları arasındakı əlaqə və “Dədə Qorqud kitabı” boylarındakı motivlərin Avropa eposlarına tə'siri məsələsi ilə bağlı heç də az olmayan tədqiqatlar, görünür, hələ böyük elm yaratıcılığının başlanğıcı sayılmalıdır.